

Ebû Hanîfe'nin İmanda Eşitlik Görüşü ve Sosyal Hayata Yansıması

Abû Hanîfa's View of Equality in Faith and its Reflection on Social Life

Murat AKIN

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Zonguldak/Türkiye
Associate Professor Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak/Türkiye
murat.akin@beun.edu.tr | orcid.org/0000-0003-1276-9215 | ror.org/01dvabv26

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Recieved
08 Mart 2022	08 March 2022
Kabul Tarihi	Date Accepted
10 Mayıs 2022	10 May 2022
Yayın Tarihi	Date Published
30 Haziran 2022	30 June 2022

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Murat Akın).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Murat Akın).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Akın, Murat. “Ebû Hanîfe'nin İmanda Eşitlik Görüşü ve Sosyal Hayata Yansıması”. *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 263-280. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1084663> ”

Öz

Ebû Hanîfe (ö. 150/767), tarihi süreç itibarıyla ilk dönemde kelâm ilminin temel konularını ele almış ve bu konularda bid'at gördüğü fırkalar karşısında tercih ettiği görüşleri beyan etmiştir. Daha sonra kalamcılar, belirlenen bu görüşleri değişen şartlara ve zamana göre farklı argümanlarla temellendirmeye çalışmışlardır. Şüphesiz kelâm ilmi açısından Ebû Hanîfe'nin söylediği ve daha sonraki nesillere aktardığı konular içerisinde en önemlilerinden birisi de imanla ilgili olanlardır. Zira iman, inananın yaratıcısıyla kurduğu en sıkı ve köklü bir bağıdır. Birey bu bağ vesilesiyle dünyasını ve ahiretini şekillendirir. Diğer taraftan iman, içerisinde şüpheyi barındırmayıp kesinlik taşıyan bir olgudur. Bu yönüyle kişi kesin bir şekilde iman ettikten sonra inananlarla aynı kategoriye dâhil olup Kur'ân'ın ifadesiyle mümin veya Müslüman olarak isimlendirilmektedir. Zira hangi ırktan veya renkten olursa olsun aynı esaslara inandığından aynı ismi almaktadır. Müslümanların kendi içerisinde farklılaştıkları ve doğal olarak görüş ayrılıklarının arttığı bir dönemde yaşayan Ebû Hanîfe, İslâm'ın temel ilkelerine vurgu yaparak iman ortak payda kabul etmektedir. Ebû Hanîfe bunu "imanda müsavât/eşitlik" olarak belirtmektedir. İmanın mahiyeti ile ilgili konulardaki farklılaşmanın bir neticesi olarak tartışılan imanda eşitlik meselesi, amelin imandan sayılıp sayılmamasına göre şekillenmektedir. Ebû Hanîfe, ameli iman bir cüz'ü olarak değerlendirmedeğinden imanda eşitliği savunmuş olmaktadır. Bu görüş, daha sonraları Mâtürîdî geleneğinde birçok âlim tarafından da devam ettirilmiştir. Hanefî-Mâtürîdî geleneğinde imanda tasdik ve kesinlik gibi konuların yanı sıra imanda eşitlik meselesi de Ebû Hanîfe'nin fikirlerine dayalı olarak şekillendiği görülmektedir. İmanda eşitlik kabul edildiğinde bir kimsenin diğerinin imanını sorgulaması ve kendi imanının diğerinden daha üstün olduğunu söylemesi engellenmektedir. Çünkü bunu bilebilecek olan sadece Allah'tır. Diğer taraftan imanda eşitlik anlayışı ile dış görünüşün ve şekilcilik, kişinin dini hayatında belirleyici olmasının önüne geçilmiş olmaktadır. Böylelikle iman eden kişi, iman ettiği halde amelinde eksiklik olan din kardeşini tekfir etmemeli ve dışlamamalıdır. Bu durum sosyal hayatta birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli bir etken olmaktadır. Ebû Hanîfe'nin imanda eşitlik görüşü çağdaş paradigmalara göre okunduğunda onun bugüne hitap eden insan sevgisi, hoşgörüsü ve ümmetin birliğine yaptığı vurgusu açıklıkla müşahede edilmektedir. Dolayısıyla teolojik bir meselenin toplumsal hayata yansımasının da ön plana çıkarıldığı düşünülmektedir. Bu çalışma, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve günümüze ulaşan risalelerden hareketle imanla ilgili konular içerisinde "imanda eşitlik" meselesini ve bunun sosyal hayata yansımasını incelenmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tevhid, İman, Eşitlik, Ebû Hanîfe.

Abstract

Abû Hanîfa (d. 150/767) discussed the main issues of the science of kalâm in the first period and expressed his best views on these issues in response to the sects that he accepted as bid'ah (innovation). Later, kalâm scholars tried to justify these views by using different arguments according to the changing conditions and time. Undoubtedly, one of the most important opinions that Abû Hanîfa expressed and passed on to the next generations from the perspective of the science of kalâm is those related to faith. In fact, faith is the strongest and most deep-rooted bond a believer establishes with his/her Creator. The individual shapes his world and the hereafter through this bond. On the other hand, faith is a phenomenon that does not contain doubt but carries certainty. In this respect, a person is included in the same category as a believer after she has firmly believed, and is called a believer or a Muslim, as the Qur'an puts it. Because no matter what race or color he is, he takes the same name because he believes in the same principles. Abû Hanîfa, who lived in a time when Muslims differed among themselves and differences of opinion increased, accepted faith as a common denominator by emphasizing the common values of Islam. Abû Hanîfa refers to this as "equality in faith". The issue of equality in faith, which is discussed as a result of the differentiation in matters related to the nature of faith, is shaped according to whether the action is counted as part of faith or not. Since Abû Hanîfa did not consider deeds a part of faith, so he advocated equality in faith. This view was adopted later by many scholars in the Mâtürîdî tradition. In the Hanafî-Mâtürîdî tradition, it can be said that the issue of equality in faith as well as issues such as confirmation and certainty in faith were shaped by the opinions of Abû Hanîfa. When equality in faith is accepted, one is not allowed to question the faith of another and say that his/her own faith is superior to the other because only God can know it. On the other hand, the understanding of equality in faith prevents external appearance and formalism from being decisive in one's religious life. Thus, a believer cannot accuse his brother who has deficiencies in his deeds but has faith of being infidel. When Abû Hanîfa's view of equality in faith is interpreted according to contemporary paradigms, his emphasis on human love, tolerance, and unity of the ummah, which has validity today, can clearly be observed. Therefore, it is seen that the reflection of a theological issue on social life is stressed in his opinion. This paper aims to study the issue of "equality in

faith", one of the issues related to faith, and its reflection on social life by using the texts which are attributed to Abū Ḥanīfa.

Keywords: Kalām, Tawhīd, Faith, Equality, Abū Ḥanīfa.

Giriş

Kelâm ilminde ilk dönemden itibaren tartışılan temel konulardan birisi iman ve buna bağlı olarak iman-amel ilişkisi ve büyük günah meselesi olmuştur. Diğer taraftan kelâmında tartışılan konuların hemen hepsi de bu meseleyle bağlantılı bir şekilde ele alınmaktadır. Mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarının odaklandığı hususlar da yine imanla ilgili tartışmalara dayanmaktadır. Ebū Ḥanīfe'nin imanda eşitlik konusundaki görüşlerine ve bu görüşün sosyal hayata yansımına geçmeden kavramsal açıdan iman konusunu ele almak gerekir.

İman kelimesi lügatte "e-m-n" kökünden gelip tasdik etmek, kabul etmek, gönlün/kalbin huzur ve emniyete ulaşması anlamında kullanılmaktadır. İstilahta ise "Allah'tan alınıp insanlara tebliğ edilen hususların tamamını kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmektir."¹ İmanın oluşmasında, kesinlik, güven ve teslimiyet esas alınmakta şüpheye yer verilmemektedir.² Mahiyeti bakımından da iman konusu kelâm kitaplarında uzunca incelenmiş, imanın kalbin tasdiki, kalbin ma'rifeti, dilin ikrarı, kalp ile tasdik dil ile ikrar, kalp ile tasdik dil ile ikrar ve amelden ibaret olduğuna dair farklı görüşler beyan edilmiştir. İmanı kalbin bir işi olarak değerlendiren âlimler, "iman, kalbin tasdikidir" demişlerdir. Tabi burada kullanılan "kalp" ile vücudumuza gerekli besin maddelerini ve oksijeni sağlayan kanı, dolaşım sistemimiz içinde hareket ettiren, metabolizma faaliyeti sonucu oluşan artık ürünlerin dışarıya atılmasını sağlayan, vücut ısısını düzenleyen ve asit-baz dengesini koruyan bedenin bir uzvu anlamındaki organ kastedilmemektedir. Daha çok canlıların bedenindeki organdan ziyade insandaki bilgi ve düşüncenin merkezi kastedildiği belirtilmektedir.³ Bununla beraber mütekellimîn tarafından aklın insan vücudundaki yerinin kalp veya beyin olduğu şeklinde farklı görüşler ileri sürülerek insandaki bilgi ve düşünce merkezinin mahiyeti uzunca tartışılmıştır.⁴ Bunların izahı makalenin sınırlarını aşacağından burada ayrıntıya gidilmeyecektir. Naslarda geçen akıl ve kalbin imânî boyutta işlevlerinde farklılaşmalar ve tartışmalar olmakla beraber başta Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Eş'arî (ö. 324/935-936) olmak üzere, Ehl-i sünnet kelamcılarının çoğunluğu imanın kalbin tasdiki olduğunu kabul etmiştir. Buradan hareketle iman, "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak"⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda imanın "kalbin tasdiki" olduğuna dair birçok âyet delil olarak kullanılmaktadır. Mesela "Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği

¹ Cemaleddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Beyrut, 1994), 13/21; Alî b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1439/2018), 99; Ömer en-Nesefî, *Metnü'l-akâid* (İstanbul: y.y., ts.), 6.

² bk. *Kur'an Yolu* (Erişim 30 Mayıs 2021), el-Bakara 2/2; el-Hucurât 49/15.

³ İsmail Şimşek, "Fideizmden Rasyonelizme İmâm-ı Âzam Ebu Hanife'nin İman Anlayışı", *IV. Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Haneflik-Mâtürîdîlik)* ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017), 1/17.

⁴ Çağfer Karadaş, "Akıl ve İman: Meseleye Kelâmî Nazar", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015), 593-614.

⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi (Beyrut: Dâru Sader, 2010), 478.

halde ağızlarıyla 'inandık' diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin..."⁶ âyetinde imanın kalbin bir tasdiki olduğu görülmektedir. İmanın kalbî bir iş olduğuna işaret eden diğer bir âyet de şöyledir: "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse göğze çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır. Allah inanmayanların üstüne işte böyle murdarlık verir."⁷ Diğer bir âyette kalbinde iman olduğu halde küfre zorlanan kimsenin, diliyle söylediklerinin onun imanına zarar vermeyeceğine işaret edilmektedir.⁸ Yine kalben inanmadıkları halde "iman ettik" diyenlere "De ki: Siz iman etmediniz, ama 'boyun eğdik' deyin"⁹ buyrulması da imanın kalbin bir faaliyeti olduğuna delil olmaktadır. Son olarak cennet ehlinin anlatıldığı âyetlerde onların "Allah'ın imanı kalplerine yazdığı kimseler"¹⁰ şeklinde tanıtılmaları da imanın kalbin tasdiki olduğunu göstermektedir.

İmanın kalbin tasdiki olduğuna delil bağlamında âyetlerin yanı sıra hadisler de kullanılmaktadır. Bir rivayette Üsâme b. Zeyd, katıldığı bir savaşta yakaladığı adamı "lâ ilâhe illellâh" demesine rağmen öldürmüştür. Bu durum Hz. Peygamber'e anlatılınca Hz. Peygamber, Üsâme'ye "öldürdüğün adamın doğru söyleyip söylemediğini anlayan için adamın kalbini açıp baktın mı"¹¹ diyerek onu uyarılmış ve kızmıştır. Yine "içimizde öyle şeyler geçiyor ki, bunu size söylemeyi bile günah sayarız" diyen bir grup sahabeye Hz. Peygamber, "bu, imanın ta kendisidir" diye karşılık vermiştir.¹² Bazı hadislerde, kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğine işaret edilmesi¹³ de imanın kalbin tasdiki olduğuna delil olarak kullanılmıştır. Bu ve benzeri rivayetlerde kalbin akıl yerine kullanıldığı düşünülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere canlıların bedenindeki herhangi bir organdan ziyade insandaki bilgi ve düşüncenin merkezi kastedildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda kelimelerin teolojisinde akıl ve kalp kavramlarına daha çok bilişsel anlama, idrak etme ve yorumlama gibi yetiler yüklenmektedir.¹⁴

İmanı kalbin tasdiki olarak değerlendiren Eş'arîler ve Mâtürîdîler kişinin imanını dil ile söylemesini, imanın aslı ve değişmez bir rüknü olarak almayı gerçekleştiren hususun bilinmesinde ve dünya hayatında hükümlerin uygulanmasında gerekli bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Nihayetinde dünyada bazı hükümlerin uygulanmasında gerekli görülen "dilin ikrarı" imanda asıl unsur olarak değerlendirilmemektedir. Diğer taraftan Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönem ve ortam dikkate alınırsa onun, imanı Müslüman toplumunun birleştirici temel kimliği olarak temellendirme gayretinden dolayı dil ile ikrar da son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Ebû Hanîfe ve onun takipçileri tarafından iman kavramına yüklenen bu anlam, iman ile amel arasında bir kavramsal farklılık olduğunu, amelin imana dâhil edilmediğini göstermektedir. Bu durum, daha sonraları Mu'tezile tarafından eleştirilecektir. Ancak burada amel imana dâhil edilmemekle beraber,

⁶ el-Mâide 5/41.

⁷ el-En'âm 6/125.

⁸ "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlardır; onlar için büyük bir azap vardır." (en-Nahl 16/106)

⁹ el-Hucurât 49/14.

¹⁰ el-Mücâdele 58/22.

¹¹ Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî el-Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: y.y., ts.), "İman", 41 (No. 277); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beirut: y.y., ts.) 4/439.

¹² Müslim, "İmân", 60 (No. 132); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/358, 397, 441.

¹³ Müslim, "İmân", 148 (No. 266); Tirmizî, "Birr", 61. (No. 1998)

¹⁴ bk. Şimşek, "Fideizmden Rasyonelizme İmâm-ı Âzam Ebu Hanife'nin İman Anlayışı", 1/17.

Mürcie'nin iddia ettiği gibi amelin/günahın inanana hiçbir zarar vermeyeceği görüşü de kabul edilmemiştir. Zira ameller imanla özdeş olmamakla beraber imanın da bir gereği olarak görülmektedir.

İmanın mahiyeti ile ilgili yorumlara bakıldığında imanda aslî unsurun kalbin tasdiki olduğu görülmektedir. Zira çoğunluk da bunu savunmuştur. Bununla beraber dil ile ikrar ve bunun hayata yansımaları olan amel de son derece önemlidir. Bu, bazen et ve tırnak arasındaki ilişkiye benzetilir. Tırnak etten bir parça olmasa da ondan ayrı da düşünülmemektedir. Son tahlilde imanın kalbin tasdiki olduğunu kabul edenler ilahi emir ve yasakları inkâr etmediği müddetçe o kişiyi mümin olarak kabul etmişlerdir. Onun itaat fiillerini yerine getirmemesi imanını yok etmez.¹⁵ Günah işlediğinde, günahkâr bir mümin olur ki ona da tövbe kapısı daima açıktır. Ebû Hanîfe'nin ifadesiyle, "Allah'ın kitabından herhangi bir şeyi inkâr etmedikçe Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ümmetinden günahkâr kimselerin hepsi gerçek mümin olup kâfir değillerdir."¹⁶ Sonuç itibarıyla Ebû Hanîfe, büyük günah meselesinde kimseyi tekfir etmediği gibi günah işleyen kişinin ebedi cehennemde kalacağına da hükmetmemiştir.

Ebû Hanîfe, imanla ilgili bu tartışmalara değinmiş ve teorik bağlamda belli başlı bazı parametreler ortaya koymuştur. Bu bağlamda Ebû Hanîfe'nin imanla ilgili dile getirdiği temel iki kavram "tasdik" ve "ikrar"dır. Ona göre mümin, Hz. Peygamber'in getirdiklerini kalp ile tasdik ve dil ile ikrar edendir.¹⁷ Ebû Hanîfe'nin iman hakkında kabul ettiği bu temel ifade, onun talebeleri ve Ehl-i sünnet âlimlerinin birçoğu tarafından "iman, kalp ile tasdik dil ile ikrardır" şeklinde kaynaklara geçmiştir. Tasdiki kalben yapan kişinin dışındakiler onun iman edip etmediğini ancak diliyle ikrar etmesiyle bilirler. Bundan dolayı zorlama olmadığı müddetçe imanın söylenmesi gerektiğini ifade ederler. Çünkü dünyada yaşadığı müddetçe kişiye Müslüman muamelesinin yapılması için kalbin tasdikiyle beraber dilin ikrarı da önem kazanmaktadır. Mesela arkasında namaz kılınacak kişi, öldükten sonra cenaze namazı kılınacak kişi veya kestiğinin yenilebilmesi için imanını önceden ikrar etmiş olması gerekir. "Kavl-i meşhur" olarak da bilinen bu görüş, tasdiki ve ikrarı imanın iki rüknü olarak kabul etmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki burada asıl olan kalp ile tasdiktir. Sözün de amelin de değeri kalp ile belirlenir. Bundan dolayı Ebû Hanîfe, ikrarın gerekliliğini savunmasına rağmen "imani diliyle telaffuz eden kimse eğer kalbi ile inkâr etse Allah katında mümin sayılmaz" derken "eğer kalbi ile iman etse ancak bunu telaffuz etmese Allah katında mümin olarak kabul edilir" demektedir.¹⁸

İmanın gerçekleşmesinde tasdiki öne çıkaranlar, tasdikini olduğu yerde belirsizliğe yer vermemektedirler. Zira tasdik kavramının varlığı tekdüze ve tereddüdü ortadan kaldırmaktadır.

¹⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 73.

¹⁶ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebser, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 53.

¹⁷ Ebû Hanîfe, *Ebû Hanîfe'nin Osman el-Betti'ye Yazdığı Risale, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 81; Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 87; Ahmed b. Hasan b. Sinani'd-dîn Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. İlyas Çelebi, 2. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 83.

¹⁸ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim, İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 18.

Aynı şekilde imanda bir şarta bağlı tasdik etme veya istisnada bulunma en azından Hanefi-Mâtürîdî geleneğinde kabul edilmemektedir.¹⁹ İmanda tasdiki dolayısıyla kesinliği öne süren Ebû Hanîfe, diğer taraftan iman edilecek hususları da Kur'ân ve Sünnetten hareketle sıralamaktadır. Bu hususların Hz. Peygamber tarafından getirildiğinde şüphe olmayan ve kesin olarak bilinen meseleler olduğu kabul edilmektedir. Bunlar İslâm akâidini oluşturan temel esaslar olup Kur'ân'da ve hadislerde açık bir şekilde yer almıştır.²⁰ İslâm inancını oluşturan bu esaslar, akâid eserlerinde de Kur'ân'dan hareketle sıralanmaktadır.²¹ Bunlara aslî meseleler de denilmektedir. Tevhid, nübüvvet ve ahiret konularından oluşan bu aslî meselelerin dışındakilere de fer'î meseleler denilmektedir. Aslî meseleleri kabul etmeme küfre bir gerekçe olarak kabul edilirken fer'î meseleler sebebiyle birinin tekfir edilmesine cevaz verilmemiştir.²²

Ebû Hanîfe'nin kelâmî sistemi içerisinde imanla alakalı olarak tasdik ve ikrar gibi imanda eşitlik konusu da önemli bir yer işgal etmektedir. Zira inananlar inanmış ve bir topluluk olmuşlar, inanmayanlar da inkâr etmiş ve ayrı bir topluluk olmuşlardır. İnananlar gerçekten iman etmişlerdir iman etmeyenler de gerçekten inkâr etmişlerdir.²³ Bu iki konum/durum arasında üçüncü bir ara form kabul edilmemiştir. Ancak iman edenlerin imanlarında eşitlik olup olmadığı konusu âlimlere göre farklılık göstermektedir. Öncelikle Ebû Hanîfe'ye nispet edilip ve günümüze ulaşan konuyla ilgili metinleri aktarıp sonrasında bu metinlerin İslâm âlimleri tarafından nasıl yorumlandığını değerlendireceğiz.

1. Ebû Hanîfe'ye Nispet Edilen Eserlerde İmanda Eşitlik

Ehl-i sünnet'in itikadî fikirlerinin oluşmasında son derece önemli katkıları olan Ebû Hanîfe'ye nispet edilen hemen hemen tüm metinlerde imanda eşitlik konusuna değinilmektedir. İlgili metinlerde imanda eşitlikle doğrudan alakalı olan yerlere değindikten sonra bir değerlendirme yapmak daha uygun olacaktır.

Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim* isimli eserinde üç farklı sorunun cevabında imanda eşitlik konusuna değinmektedir. Bunların birincisinde talebenin "... nasıl olur da, bizim imanımız, melekler ve peygamberlerin imanı gibidir, diyebiliriz?" sorusuna âlim (Ebû Hanîfe) şöyle cevap vermektedir:

"Şüphesiz onların Allah'a karşı bizden daha itaatli olduklarını biliyorum. Ben sana imanın amelden başka bir şey olduğunu söylemiştim. Buna göre bizim imanımız da onların imanı gibidir. Çünkü biz, Allah'ın birliğini, rubûbiyetini, kudretini ve ilâhî katından gelen her şeyi, meleklerin ikrar ettikleri, peygamberlerin tasdik ettikleri gibi tasdik ettik. Bundan dolayı iddia ediyoruz ki, bizim imanımız

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 486.

²⁰ bk. İbrahim 14/10; el-Kamer 54/49; Âli İmrân 3/33; el-Bakara 2/21, 151, 213, 285; en-Nisâ 4/136.

²¹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 53; Ebû Cafer et-Tahâvî, *Metnû Akîdeti't-Tahâviyye beyânü akâidi Ehli's-sünne ve'l-cema'* (Beirut-Lübnan: Dârü İbn Hazm, 1416/1995), 31; Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam* (İstanbul: Mektebetü Yâsîn, ts.), 7.

²² Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber fî ilm-i Usûli'd-dîn*, çev. Hamdi Gündoğar (İstanbul: Beyan Yay., 2016), 119; Ebû Hamid el-Gazzâlî, *Faysalü't-tefrika* (Mecmûatu Resâil içerisinde) thk. Muhammed Ali Beydûn (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 89; Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Şerhü'l-Fıkhü'l-ekber*, thk. eş-Şeyh Mervân Muhammed (Dimeşk: Dârü'n-Nefâis, 1430/2009), 390-391.

²³ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 87.

meleklerin imanı gibidir. Çünkü biz, meleklerin görüp inandıkları, Allah'ın akıllara hayret veren âyetlerinin hepsine görmediğimiz halde tamamen iman etmiş bulunuyoruz.”²⁴

İkinci olarak talebe, yukarıdaki sorunun devamında “bizim imanımız resullerin imanı gibi ise, imanımızın sevabı da onların imanının sevabı gibi değil midir? Eğer bizim imanımızın sevabı onların imanının sevabı gibi ise onların bize karşı üstünlükleri nelerdir? Zira biz onlarla dünyada iken imanda müsâvî oluyoruz, o halde ahirette de imanın sevabında eşit olmalıyız. Eğer bizim imanımızın sevabı onların imanının sevabından daha aşağı olursa bu zulüm değil midir?” sorusunu yöneltir. Âlim buna şu şekilde cevap verir:

“... biz de peygamberlerin iman ettiklerine iman ettik. Fakat bunun ötesinde iman ve bütün ibadetlerin sevabı hususunda onların bize üstünlükleri vardır. Çünkü Allah Teâlâ, peygamberleri diğer insanlardan peygamberlik hususiyetiyle üstün kıldığı gibi sözlerini, evlerini, namazlarını, meskenlerini ve her şeylerini diğer insanlardan üstün kılmıştır. Allah, onlara verdiği sevap gibi bize sevap vermediği zaman zulmetmiş olmaz. Zulüm ancak bizim hakkımızın karşılığını vermeyip bizi mahrum etmesi halinde bahis konusudur. Bunun yanında Allah'ın hakkımızı tam olarak verip bizi hoşnut kılmasından sonra peygamberlere daha çok ihsanda bulunması zulüm değildir.”²⁵

Üçüncü olarak talebe, kâfirlerin yapmaları gereken hususların farklılıklarına rağmen bir olmalarını ve yeryüzü ile sema ehlinin (meleklerin) yapmaları gereken çeşitli ameller varken neden onların imanlarının bir olduğunu? sorar. Âlim de şöyle cevap verir:

“Meleklerle farz olan ameller, bize farz olan amellerden başkadır. Meleklerle ve bizden önceki ümmetlere de farz kılınanlar, bize farz kılınanlardan farklıdır. Sema ehlinin imanı, evvelki ümmetlerin imanı ve bizim imanımız ise birdir. Çünkü hepimiz iman edip yalnızca Allah'a ibadet ettik.”²⁶

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebsat* isimli eserinde imanda eşitlik meselesine, kendisine “ben cennetliğim” ve “ben cehennem ehlinenim” diyen kişinin durumu ile ilgili sorunun cevabında değinir. O, müminin imanı sebebiyle cennete girecek, işledikleri sebebiyle ateşte azap görecektir kimse olduğunu ve kişinin kendisini cehennemlik olarak ifade etmesinin de Allah'ın rahmetinden ümit kesme anlamına geldiğini söyleyerek müminin imanında şüphe etmemesi gerektiğini söyler. Bunları anlattığı yerde kendisine “müminin imanı meleklerin imanı gibi olur mu” sorusuna; “evet” diye cevap vererek imanda eşitlik mevzuuna değinir.²⁷

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*'de imanın mahiyetiyle ilgili yaptığı açıklamalarda imanın dil ile ikrar kalp ile tasdik olduğunu söyleyerek; gökte ve yerde bulunanların imanının, iman edilmesi gereken şeyler yönünden farklı olmadığını ancak yakın ve tasdik yönünden farklı olabileceğini söyler. Devamında “Müminler, iman ve tevhid konusunda birbirine müsâvî iken amel itibarıyla birbirinden farklıdır” yine “müminler, marifet, yakın, tevekkül, muhabbet, rıza, korku, ümit ve iman konusunda birbirlerine müsâvî iken imanın dışındaki hususlarda birbirlerinden farklıdır”²⁸ diyerek imanda eşitlik konusuna değinmektedir.

²⁴ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, 19-20.

²⁵ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, 21-22.

²⁶ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, 39.

²⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebsat*, 52.

²⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75.

Son olarak Ebû Hanîfe, *er-Risâle*'de insanların tasdik konusunda birbirinden az ya da çok tasdik edici olmadıklarını fakat bunun yanında amel konusunda birbirinden farklı olduklarını ifade etmektedir.²⁹

Hakkında hükmün açık olmadığı yerlerde akli yorumları önceleyen ve bundan dolayı da Ehl-i re'y'in reisi olarak kabul edilen Ebû Hanîfe ve onun takipçileri, metinde gayeyi merkeze almaktadırlar. Dolayısıyla metin, sistematik belli başlı bir takım kurallar çerçevesinde te'vil edilebilmektedir. İmanın kalbin tasdiki olduğu âyetlerden hareketle genel kabul olarak metinlere yansırken; imanda eşitlik konusu, bu tasdik üzerinden yapılan yorumlarla beyan edilmektedir. Kalp ile tasdik veya inkâr bağlamında özellikle de onaylama (olumlu veya olumsuz) hususunda bir eşitliğin savunulduğu görülmektedir. Dayanak ise herkesin aynı hususlara iman etmiş olması ve tasdikte az veya çok gibi bir değerlendirilmenin yapılamamasıdır. Aslında bu mesele, iman mahiyeti ile ilgili konulardaki ihtilafın bir neticesi olmaktadır. Çünkü imanı kalbin tasdiki olarak değerlendirenler imanda eşitliği savunurken ameli imanın bir parçası olarak değerlendirenler ise imanda eşitliğin olamayacağını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda Ebû Hanîfe, amelleri iman dışında değerlendirmektedir. Ancak elbette amelin değeri imanla belirlenmekte olup ibadet maksatlı yapılan her amelin öncesinde onu kabul etmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. İşte burada amelden önceki onaylamada herkesin eşit olduğu ancak icraatta farklılıkların olabileceği izah edilmektedir. Ebû Hanîfe'nin eserlerinde imanda eşitlik konusuyla ilgili geçen yerlere genel manada bakıldığında; imânî boyutta bir eşitliğin amelî boyutta da farklılığın savunulduğu gayet açık bir şekilde görülmektedir. Ebû Hanîfe, imanın konusu ve nesnesi açısından yani inanılması gereken esaslar itibariyle herhangi bir artma ve eksilme olmadığından inananların bu bakımdan eşit olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Diğer taraftan imanın kemâli, gücü veya kuvveti denilebilecek açılardan ise müminler arasında farklılığın olabileceği kabul edilmektedir.

2. İmanda Eşitlik Görüşünün Hanefî-Mâtürîdî Geleneğinde Devam Ettirilmesi

Ebû Hanîfe'nin metinlerinden hareketle konuya değinenlerde iki tür yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi Ebû Hanîfe'nin görüşünü aynen alıp kabul edenler ve eserlerine de bu şekilde yansıtanlardır. İkincisi ise ifadeyi kendi bakış açılarıyla ele alıp eşitliğin olduğu veya olmadığı boyutların varlığını ifade eden gruptur. Şimdi her iki gruptan da bazı örnekler vererek konuyu incelemeye çalışalım.

Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin daha sonraki nesillere aktarılmasında ve sistematik hale getirilmesinde önemli katkısı olanlardan birisi şüphesiz İmam Mâtürîdî'dir. Onun eserlerinde imanla ilgili öncelikle kalbin tasdiki olduğu net bir şekilde vurgulanmaktadır. Tasdik de öyle bir şey ki baskı ve cebir altında tutulamaması yönüyle kalpte olduğu buna da dıştan herhangi bir varlığın müdahalesinin olamayacağı belirtilmiştir. Çünkü dıştan müdahale ile dil, kalptekinden farklı şeyler söyleyebileceği gibi organlar da dıştan bir zorlamayla imana aykırı işler yapabilir. Buradan hareketle iman, dilin ikrarı veya amelden ziyade kalbin tasdiki olmaktadır. Ayrıca âyette de işaret edildiği üzere kalpte inkâr olmaması şartıyla dille sarf edilen inkâr söylemleri küfür

²⁹ Ebû Hanîfe, *er-Risâle*, 81.

sebebi sayılmamaktadır.³⁰ Mâtürîdî, imanın gerçek manada varlığının sadece Allah tarafından bilinebilecek bir realite olduğunu söylemektedir. Bunun için de o, “... Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir”³¹ âyetini delil olarak kullanmaktadır.³² Mâtürîdî’nin *Kitâbü’t-Tevhîd* isimli eserinde imanla ilgili bölümün genelinden hareketle imanın tasdik aşamasında bir eşitliğin savunulduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber Mâtürîdî’ye nispet edilen *el-Fikhü’l-ekber* şerhinde ise Hz. Ebû Bekir’in imanı diğer tüm yaratılmışların imanı ile tartılsaydı Ebû Bekir’in imanı üstün gelirdi” rivayetinde üstünlüğün eksiklik, fazlalık yönünden değil ışık ve nur yönünden olacağı belirtilmiştir.³³ Bu ise eşitliğin tasdikte ve inanılacak hususlarda olduğunu, üstünlüğün ise imanının kemâli veya nuru diyebileceğimiz yönde olabileceğini savunduğunu göstermektedir.

Hakkında Mâtürîdî’nin talebesi veya arkadaşı olduğuna dair farklı görüşlerin olduğu Hakîm es-Semerkandî de (ö. 342/953) eserinde imanda eşitlik konusuna değinmektedir. Semerkandî, Ebû Hanîfe’nin görüşünü takip ederek meleklerde, peygamberlerde, velilerde ve diğer müminlerde imanın eşit olduğunu söylemektedir. Tabi burada savunulan boyutun iman edilen hususların aynı/eşit olması hasebiyle niceliksel bir eşitliğin olduğudur. Yoksa nitelik yönünden, imanının farklılaşacağı ve bu noktada da peygamberlerin imanında olan kuvvetle bir müminin imanında olan kuvvet arasında bir farkın olacağı kabul edilmiştir.³⁴

Mâtürîdî geleneğinde önemli bir konumda olan Ebü’l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) ise imanının kalbin tasdiki ile gerçekleştiğini ve bunu Mâtürîdî’nin Ebû Hanîfe’den aktardığını belirttiikten sonra; iman ile amelini farklılığını ve imanda ziyadeleşme veya azalmanın olmadığını delilleriyle izah eder. Özellikle imanda artma ve eksilmeyi kabul etmediğini izah ettiği kısımda imanda tasdik öneminin vurgulayarak bu aşamada bir müsâvâtın olduğunu şöyle bir örnekle izah eder: “Örneğin on erkeğin bulunduğu bir yere bir kadın gelse orada erkeklerin sayısında bir artışın olduğu söylenemez. Ancak şahıs olarak bir artışın olduğu ve bundan dolayı da on bir kişi var denilir.”³⁵ Burada bir artışın olabilmesi için o cinsten bir şeyin eklenmesi veya çıkarılması gerektiği ifade edilmiş olmaktadır. Tasdikte ise artma veya eksilme olmadığından bu aşamada bir müsâvâtın olduğu düşünülmektedir. Ziyadeleşmenin olduğuna işaret eden nakiller ise kalpteki imanının nurunun artmasıyla açıklanmıştır. Nihayetinde Ebü’l-Muîn en-Nesefî imanının olma durumunu daimi bir boyut olarak değerlendirip, günah işleyeninin imanının devam ettiği ancak günahkâr olduğu; sevap elde edecek işler yapanın da yine imanının devam ettiği ancak itaatkâr biri olduğunu söylemektedir.

Bu doğrultuda görüş beyan eden bir diğer âlim de Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesefî’dir (ö. 537/1142). O da bir kişinin kalbi ile tasdik ve dili ile ikrarda bulduktan sonra mümin olduğunu söylemesinin sahîh olduğunu söylemektedir. Ayrıca o da imanda artma ve azalmanın olmayacağını söyleyerek kalpteki tasdikle inananların mümin vasfını almalarında ortak olduğunu

³⁰ “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâra sarparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah’ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır.” (en-Nahl 16/106)

³¹ en-Nisâ 4/25.

³² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 471-477.

³³ bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Şerhü’l-Fikhî’l-ekber* (Katar: y.y., ts.), 16.

³⁴ Semerkandî, *es-Sevâdü’l-a’zam*, 91.

³⁵ Ebü’l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsıratu’l-edille fi usûli’d-dîn*, nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün (Ankara: TDV Yay., 2004), 2/417.

ifade etmiş olmaktadır.³⁶ Ebü'l-Berekât en-Neseî de (ö. 710/1310), imanın tasdikten ibaret olduğunu, ikrarın İslâmî hükümlerin uygulaması için gerekli olduğunu ve amellerin de imandan olmadığını aktardıktan sonra imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceğini ifade eder. Ayrıca imanın artabileceğinin işaret edildiği nasları ise nurunun parlaklığı açısından bir artış olabileceğine yorumlamaktadır.³⁷ Nihayetinde imanın kendisiyle gerçekleştiği tasdik kısmında bir eşitliğin olduğu ancak onun ilintileri denilebilecek amelde ve nurunda ise bir artma ve eksilmeden veya kuvvetlenme ve zayıflamadan bahsedilebileceğinin savunulduğu görülmektedir.

Özellikle Osmanlı döneminde Ebû Hanîfe'nin metinlerine yapılan şerhlere bakıldığında onlar da meseleyi metinlerde geçtiği şekilde fazla izah etmeden almışlardır. Bunlar arasında İlyas b. İbrahim es-Sînobî (ö. 891/1486), "müminlerin kendisine inanılacak hususlar bakımından müsâvî olduklarını" Ebû Hanîfe'nin metninden aktardıktan sonra; imanın temel iki rüknü olarak ifade ettiği tasdik ve ikrarda herhangi bir artışın olamayacağını dile getirerek imanda eşitliğin olduğunu söylemektedir. Ancak devamında elbette melekler ve peygamberlerin hem Allah tarafından kendilerine verilen bazı üstünlükler ve onların muttali olduğu bazı durumlardan dolayı daha üstün olabilecekleri dile getirilmiştir.³⁸

Bir diğer şârih, Bahâeddinzâde (ö. 956/1549) ise "bütün müminlerin marifet, yakîn, tevekkül, muhabbet, rıza, korku, ümit ve iman konusunda bir olduklarını" Ebû Hanîfe'den aktardıktan sonra, müminlerin Allah'a layık bir şekilde ibadet edip etmemede farklılaştıklarını ifade eder. İbadetteki bu farklılığı ise imanın kemâline yansıdığını söyler.³⁹ Bu izah, imanın varlığı veya ilk tasdiki esnasında eşitliğin olduğunu ancak devamı olan süreçte iman ettiği hususlara itibâ konusunda farklılaşabildiğini göstermektedir.

Ebû Hanîfe'nin inanç ve düşünce dünyasını ortaya koymak üzere onun eserlerinden hareketle çalışmalar yapan Beyâzîzâde de (ö. 1098/1687), imanda farklılığın olmadığını, eşitliğin olduğunu; insanların tasdikte daha az veya daha fazla tasdik edici olmadıklarını ancak amel konusunda farklılaşabildiklerini söyleyerek temellendirmektedir.⁴⁰ Ayrıca *el-Âlim*'de geçen "mâdemki iman amelden ayırır ve artıp eksilmez, öyleyse bizim imanımız meleklerin ve peygamberlerin imanına denktir..." kısmı ve devamını aktardıktan sonra şu üç konuda peygamberlerin üstün olduklarını söylemektedir: Birincisi onlar nübüvvet ve risalette üstün kıldıkları gibi Allah korkusu ve her türlü güzel ahlakta başkalarına üstün kılınmışlardır. İkincisi onlar bizim görmediğimiz, melekleri ve akli hayrete düşüren hususları görmüşlerdir. Üçüncüsü ise onlar kötülük işleyenlere inen cezaları görüyorlardı. Bu da onları kötülüklerden uzaklaştırıyordu.⁴¹

En çok tanınan şârihlerden biri olan Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) imanda eşitliğe işaret eden ibarenin şerhinde, müminlerin esas bakımından aynı hususlara iman ettiklerini ve Allah'ın varlığını kabul ettiklerini ifade eder. Aynı hususlara iman edilmesinden hareketle müsâvâtî izah eden Ali el-Kârî,

³⁶ Ömer en-Neseî, *Metnü'l-akâid*, 9.

³⁷ Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Umdetü'l-akâid*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyetü li't-Türâs, 1434/2013), 149.

³⁸ Fethi Kerim Kazanç, *Fıkh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1991), 108-109.

³⁹ Muhyiddin b. Muhammed b. Bahâeddin, *el-Kavlü'l-fasl şerhu'l-Fıkh-ı ekber* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2011), 395.

⁴⁰ Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 98.

⁴¹ Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 102.

iman ile küfrün, kör ile gören gibi birbirine zıt olduğunu ve iman ehlinin tasdik etmesiyle küfürden ayrıldığı dolayısıyla bir (alanda/yönde) olduklarını dile getirmektedir. Ancak bu ilk kabul aşamasında bir olmakla beraber görmede nasıl seviye farkı varsa imanda da bu şekilde bir farkın olduğunu söylemektedir. Yine Muhammed Şeybânî'den (ö. 189/805) aktararak “bir müminin benim imanım Cebrail'in imanı gibidir” demesini doğru bulmadığını açıkça dile getirmektedir. Bu ifadenin yerine “Cebrail'in iman ettiklerine ben de iman ettim” demenin daha doğru olacağını söylemektedir.⁴² Bu izah, ilk bakışta Ebû Hanîfe'nin metnindeki ifadelerden biraz farklı duruyor gibi olmakla beraber genel manada bakıldığında aynı hususu savunduklarını söylemek mümkündür. Şöyle ki, Ali el-Kârî, Hanefî-Mâtürîdî geleneği içerisinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerine sıkı bir şekilde bağlı olduğu bilinmektedir. O da imanda eşitliği sadece inanılan hususların aynı olması ve ilk kabul anına bağlamaktadır. Ancak inanan birisinin “benim imanımla peygamberlerin imanı aynıdır” demesini doğrudan caiz görmediğini ifade etmesi, onun sanki Selef çizgisini korumaya çalıştığını göstermektedir. Bu da onun ekol içerisinde Selefî yaklaşıma yakın biri olduğuna işaret olarak değerlendirilebilir. Zira Ali el-Kârî'nin farklı eserlerinde İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) övgülerde bulunması Selefî geleneğe sıcak baktığını göstermektedir.⁴³

İmanda eşitliğin olduğuna dair ifadeler Tahâvî'de (ö. 321/933) ve onun metnine yazılan bazı şerhlerde de geçmektedir. Tahâvî, imanda eşitliğin olmasını yeryüzü ve sema ehlinin kendisine inandığı hususların aynı olmasıyla savunmaktadır.⁴⁴ Bunu şerh eden Bâbertî (ö. 786/1384) iman tasdikten ibaret olduğunu dolayısıyla sema ehli ile yer ehlinin, Allah'ın varlığını, birliğini, sıfatlarını ve inanılması gereken hususların tamamını tasdik ettiklerinden imanlarının bir olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Aynı şekilde Meydânî de (ö. 1298/1881) imanın aslının tasdik olduğu ve bunda da şüphe veya artma ve azalma olmadığından bu yönüyle meleklerin, enbiyanın, evliyanın ve diğer müminlerin imanının bir olduğunu söylemektedir.⁴⁶ Ancak bunu şerh eden Hanefî olmasına rağmen Selefî düşünceye yakın İbn Ebi'l-İz (ö. 792/1390) ise kalpteki imanın nurunun ve amelinin farklı olduğunu söyleyerek ilgili yeri eleştirmektedir.⁴⁷ Bu ise başta Ebû Hanîfe olmak üzere birçok âlimin eserinde yer alan “imanda eşitlik” görüşünün selefî anlayış tarafından eleştirildiğini göstermektedir. Tabi bunun aslında iman mahiyetine dair bir tartışmanın devamı olduğunu söylemek mümkündür. Zira yukarıda da değinildiği gibi ameli iman içerisinde değerlendiren selefî yaklaşım imanda farklılığın olabileceğini savunurken amelin imandan ayrı olduğunu savunan mezheplerin de imanda eşitliği savunduğu görülmektedir.

İmanın var olmasından sonra kuvvet bakımından farklılığını İbn Teymiyye, İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İmam el-Buhârî (ö. 256/870) de kabul etmektedir. Bu âlimlere göre; bazılarının imanı

⁴² Ali el-Kârî, *Şerhü'l-Fıkhi'l-ekber*, 186.

⁴³ Çağfer Karadaş, “Alî el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 287-299.

⁴⁴ Tahâvî, *Metnü Akideti't-Tahâviyye*, 22.

⁴⁵ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *Şerhü'l-Akideti't-Tahâvî*, thk. Abdüsselâm b. Abdilhâdi Şennâr (Beyrut: Dârü'l-Beyrut, 1430/2009), 101.

⁴⁶ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *Şerhü'l-Akideti't-Tahâvî* (Kahire: Dârü'l-Besâir, 1430/2009), 129.

⁴⁷ İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akideti't-Tahâviyye*, thk. el-Arnaut et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1411/1990), 464.

kuvvetli, bazılarının zayıftır. Bazılarının kâmil, bazılarının noksandır. Diğer taraftan bazılarının ilme'l-yakîn seviyesindedir, bazılarınınki de ayne'l-yakîn veya hakka'l-yakîn seviyesindedir.⁴⁸

Genel manada Ebû Hanîfe'nin metinleri ve onlara yapılan şerhlere bakıldığında imanda eşitliğin, inanılacak hususlar ve bunların tasdik ve ikrar edilmesinde olduğunun savunulduğunu söylemek mümkündür. Bu aşamada kendisine inanılan hususlar bakımından inanan herkes eşittir. Aynı şekilde inanılacak hususları tasdik ve ikrar etmede de her mümin eşittir. Ancak el-Kârî ve İbn Ebi'l-İz gibi kişilerin ifadeleriyle “Tevhid inancının nurunun kalpteki farklılığını Allah'tan başkası bilemez.”⁴⁹ Bu nur, bazı kalplerde güneş gibi bazı kalplerde ay gibi bazılarında da yıldız gibi olabilir. Bu ifadeler, Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde “... bu imanın en zayıfıdır.”⁵⁰ ve “kuvvetli mümin zayıf müminden daha sevimlidir...”⁵¹ gibi kullanımlardan hareketle söylenmektedir. Burada kişi, bir kötülük gördüğünde onu ıslah etmeye yönelir. Gördüğü bu kötülüğe karşı sadece kalbi ile buğz ediyorsa bu imanın en zayıfı olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan iman, neye ve nasıl olacağı düşünüldüğünde tektir. İman edilecek esaslar tasdik edildiğinde bu aşamada imanın aslı yerine getirildiği için kabul edenler iman etme vasfında eşit olmaktadır. Peki, bu aşamada iman edenler arasında fazilet farkı var mı? diye düşünüldüğünde; iman edilecek esaslar bakımında faziletin olmadığı ancak yaşantısında kimileri takvaya önem vererek, hevâ ve hevesine karşı durarak üstünlüğü elde edebilir. Bu durum birinin iman etmediği hususlara, diğerinin iman ettiği anlamında bir üstünlük olmayıp daha çok yaşantıyla ilgili bir aşamanın olduğu görülmektedir.

Sonuç itibarıyla imanda eşitliğin olduğunu ancak kemâlâtı bağlamında farklılığın olabileceğini söylemek ve bunu şöyle bir örnekle izah etmek mümkündür: Mesela bir üniversitenin otuz bin öğrencisi olduğunu varsayalım. Bunlar kayıtlarını yaptıktan sonra tamamı için “öğrenci” ismi kullanılır ve öğrenci kimliklerini de alabilirler. Aynı zamanda bunların tamamı o üniversitenin öğrencilikten kaynaklı tüm imkânlarını da eşit seviyede kullanabilirler. Ancak bu öğrencilerin derslere ilgilerinin ve başarı seviyelerinin aynı olduğunu söyleme imkânımız yoktur. İşte nasıl ki öğrencilikte eşitlik var olup da başarı seviyesinde farklılık olabiliyorsa; imanda da tasdik edildikten sonra herkes eşit olmaktadır. Ancak elbette inandıklarını uygulama bakımından inananlar arasında farklılıklar bulunabilmektedir. Bunu imanın artması veya eksilmesi konusunda söylenen “şekil itibarıyla değil hüküm itibarıyla artar veya eksilir”⁵² ifadesi üzerinden de açıklamak mümkündür. Şöyle ki, iki kişinin kıldığı sabah namazının farzı şekil itibarıyla aynıdır ve bu bakımdan aralarında eşitlik vardır. Ancak bunların namazdaki huşuları ve ta'dîl-i erkâna riayet etmeleri bakımından aralarında bir farklılığın olması mümkündür. Nihayetinde şekil itibarıyla kalbin tasdiki olduktan sonra herkes imanda eşittir. Fakat onun kemâli veya uygulaması bakımından aralarında farklılığın olması muhtemeldir.

⁴⁸ Ahmet Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1982), 46.

⁴⁹ Alî el-Kârî, *Şerhü'l-Fıkhi'l-ekber*, 186; İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 464.

⁵⁰ “Kötü ve çirkin bir iş gören onu eliyle düzeltsin; eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin; buna da gücü yetmezse, kalben karşı koysun. Bu da imanın en zayıf derecesidir.” Müslim, “İmân”, 78 (No. 177); Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beyrut: y.y., ts.), “Salât”, 248 (No. 1140).

⁵¹ Müslim, “Kader”, 34 (No. 2664).

⁵² Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, 50.

Konunun biraz daha net ifade edilebilmesi için şöyle bir örnek de verilebilir. Mesela her insanın bir beyni vardır. İnsanların bir beyni olması yönüyle aralarında bir eşitlik vardır. Buradan hareketle filan kişi beyninin olması yönüyle filandan daha üstündür denilemez. Çünkü beyin, normal şartlarda herkes için olmazsa olmazdır. Ancak beynin kullanımı noktasında farklılık gayet tabiidir. İnsanlar da beyni kullanma kapasitesindeki farklılıktan dolayı filan kişi filandan daha zekidir veya çalışandır derler. Buradan hareketle nasıl ki herkes kendisinde bir beynin olması bakımından eşit olup başarı seviyesinde farklı olabiliyorsa; imanda da tasdik aşamasında bir eşitlik olup uygulamada farklılıkların olması mümkündür. Meseleye bu şekilde bakıldığında Kur’ân’daki bazı âyetlerde işaret edilen insanlar arasındaki derece farklılıkları da anlaşılmaktadır. Çünkü “imanda eşitlik” kavram olarak Kur’ân’da geçmez iken derecelerin varlığı geçmektedir.⁵³ Dolayısıyla imanın cennete girmenin temel sebebi olduğu genel kabuldür. İşte cennete girmeye sebep olan bu imanda her müminin eşit olduğu söylenebilir. Ancak cennetteki derecelerin sebebi olan salih amellerde ise müminler birbirlerinden farklıdırlar. Aynı şekilde cehennemde ebedi kalmanın sebebi olan küfürde tüm kâfirler eşittir ancak onların işledikleri mâsiyet ise cehennemdeki derekelerin sebebi olmaktadır.

Görüldüğü üzere “imanda eşitlik” ilkesi Ebû Hanîfe’den sonra başta Mâtürîdî olmak üzere birçok müteakim tarafından da kabul edilmiş ve savunulmuştur. Bu da hem imanda eşitlik anlayışı hem de diğer görüşleriyle Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin, günümüzde bazı zihniyetlerin açtığı hasarı giderme noktasında çözüm mercii olduğunu göstermektedir.

3. Ebû Hanîfe’nin İmanda Eşitlik Görüşünün Sosyal Hayata Yansıması

Tarihi süreçte iman-amel meselesi, Hz. Peygamber’in vefatını müteakip gerçekleşen bazı hadiseler neticesinde kimin mümin olup olmadığı ve bunda tüm insanların eşit olup olmadığı şeklinde tartışılmıştır. Mesele bir yönüyle tevhid inancıyla ilişkili olduğundan tevhid ve tefrika kavramlarının içeriği de bu meseleyle şekillenmiştir. Bunu ilk gündeme taşıyanlar ise Hâricîler’dir. Hâricîler, başta büyük günah işleyenler olmak üzere amel bağlamında yapılan yanlışların mümini imandan çıkardığına hükmetmişlerdir. İmandan çıkan kişinin de kanının helal olacağını söylemektedirler. Hatta Hâricîler’e göre eğer devlet başkanı günah işlerse o da imandan çıkacağından bu sefer ona isyan etmek gerekmektedir. Bu aşamada artık Müslümanlar arasında tevhid değil kaos yer almış olacaktır. Artık birlik değil parçalanma kol gezecektir. Bunun sebebi ise amellerdeki eksikliklerin iman yok olmasının bir sebebi olarak kabul edilmesidir. Hâlbuki eğer iman kalbin tasdiki olarak kabul edilirse her inananın iman bağlamında eşitliği savunulmuş olacaktır ki bu da birlik ve beraberliğe zemin hazırlayacaktır.

Daha sonraki asırlarda kaosun yok olabilmesi için yukarıda da değinildiği gibi Ebû Hanîfe, “müminler iman ve tevhid bakımından eşittir, birbirlerine üstünlükleri ameller yönündedir” diyerek imanda eşitliği gündeme taşımış olmaktadır.⁵⁴ Emevî devletinin Arap olmayan Müslümanlara uyguladığı politikalar, onların ikinci sınıf olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu ise toplumda kaosun, çatışmanın ve ayrılıkların yayılmasını artırmıştır. İşte Ebû Hanîfe, bu kaos

⁵³ “Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.” (el-En’âm 6/132.) “Gerçek müminler işte onlardır. Rableri katında onlar için yüksek mevkiler, başlanma ve değerli rızık vardır.” (el-Enfâl 8/4.) “Onlar (Allah’ın rızasını arayanlar) Allah katında derece derecedir. Allah onların yaptıklarını görmektedir.” (Âli İmrân 3/163.)

⁵⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 75.

ortamını görmüş ve iman bakımından herkesin eşit olduğunu söyleyerek Müslümanlar içerisinde çıkmış mezhepleri birbirine yaklaştırarak bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Bu yönüyle Ebû Hanîfe, geçmişte ve sonraki çağlarda İslam toplumu içerisinde yaşanan olaylar karşısında uzlaştırıcı tutumunu korumuş bir âlim olarak tanıtılmaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla imanda eşitlik görüşüyle, câhiliyeden beri devam eden insanların birbirlerinden üstün olduklarına dair düşüncelerin ve İslâm toplumunda baş gösteren tefrikanın önüne geçme gayesi bulunmaktadır. Aynı şekilde imanda eşitlik görüşüyle, Haricîler'in Hz. Ali'ye karşı tavırlarına ve Şîilerin imamet makamını sadece Hz. Ali ve onun soyuna tahsis etmelerine de reddiye yapılmış olmaktadır.⁵⁶

Ebû Hanîfe'nin öncülük ettiği ve Ehl-i sünnetin diğer imamlarının devam ettirdiği imanda eşitlik görüşü Arap olmayan Müslümanlar arasında revaç bulmuş ve İslâmiyet'in onlar arasında yayılmasına da hizmet etmiştir. Böylelikle imanda eşitlik görüşünün, Müslümanların birlik ve beraberliğini hedefleyen önemli bir sosyolojik işleve sahip olduğu görülmektedir.⁵⁷ Neticede imanda eşitlik teorisi, asabiyet duygularını/ırkçılığı ortadan kaldıran ve Allah'ın huzurunda herkesin eşit olduğunu temellendiren bir kabuldür. Zira inananlar imanda eşit olmakla beraber ameller konusunda üstün olabilirler. İşlenen günahlar ise Rablerine karşı yapılmıştır, O da istediğinde onları affedebilir. Yoksa günahattan dolayı imandan çıkılmaz. Hâricîlerin tarihi süreçte üstünlüğü imanda değil de amelde kabul etmelerini, günümüzde kendilerini Selefi olarak tanıtan yapılanmalar da aynı şekilde devam ettirmektedir. Hâlbuki iman edildikten sonra hangi ırktan veya hangi renkten olursa olsun artık İslâm dininin birer müntesibi olma bakımından eşit olunmaktadır. Nihayetinde Ebû Hanîfe'ye göre müminler, kendisine iman edilecek hususlara iman etme konusunda eşittirler. Ancak Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmede yani pratikte birbirlerinden farklı olup üstün olabilirler.⁵⁸ Burada "Allah'a iman ettikten sonra veya onu sevdiğini söyledikten sonra O'nun dediklerini yapmaması nasıl olabilir?" sorusu akıllara gelebilir. Bunu da Ebû Hanîfe, babasını seven kişinin bazen ona karşı hata yapabildiğini örnek olarak vermektedir.⁵⁹ Ebû Hanîfe'ye ait bu görüş, İslâm dünyasında barışın, huzurun, birlik ve beraberliğin tesisinde son derece önemlidir. Çünkü bu görüş bir yönüyle de insana verilen bir değerın yansıması olarak görülmektedir.

Diğer taraftan Ebû Hanîfe, kalbi ve diliyle Allah'tan geleni tasdik edenin hem Allah hem de insanlar nezdinde mümin olduğunu, diliyle ikrar edip kalbiyle inkâr edenin insanlar nezdinde mümin ancak Allah katında kâfir olduğunu, can tehlikesi gibi zaruri bir durumda diliyle inkâr edip kalbiyle tasdik edenin ise insanlara göre kâfir ancak Allah katında mümin olduğunu belirtir.⁶⁰ Onun insanları inanç bakımından bu şekilde üç kısma ayırarak incelenmesi, Allah-birey-toplum ilişkisini ortaya koymaya çalıştığı çabasında olduğunu göstermektedir.⁶¹ Bu durum, iman

⁵⁵ Mehmet Evkuran, *Ebû Hanîfe Doğruyu Arayanların Önderi* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2021), 39.

⁵⁶ Hilmi Demir, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Öznesi Ebû Hanîfe Adil Toplumun Temelleri* (Ankara: Anadolu Yayınları, 2021), 104.

⁵⁷ Hulusi Arslan, "Ebû Hanîfe'nin İtikâdi Görüşleri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/24 (2019), 56.

⁵⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75.

⁵⁹ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, 25.

⁶⁰ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, 28.

⁶¹ Mustafa Selim Yılmaz, "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı Âzam'ın Akâid Risaleleri", *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yay., 2021), 644-658.

kavramının Ebû Hanîfe tarafından tek bir gerçeklik üzerinden değil, Allah-insan-toplum ilişkisini dikkate alarak temellendirilmeye çalışıldığına işaret etmektedir.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) uygulamalarına baktığımızda dini tasdik eden herkesi Müslüman olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Kalbî boyutta tasdikle gerçekleşen inanç, diğer insanların bilgisine ve müdahalesine kapalı bir alandır. Düşünüldüğünde gerçekten de bir insanın başka bir insanın organları arasında müdahale edemeyeceği tek uzvunun kalp olduğu karşımıza çıkmaktadır. İşte kimsenin müdahale edemediği, kişinin kendi özgür iradesiyle tercih ettiği iman, başkası tarafından test edilebilecek veya ölçülebilecek bir husus olmamalıdır. Aynı şekilde tasdik, içerisinde biraz "şüpheli" biraz da "kabul" barındıramaz. Ya tamamen iman etmiştir ya da etmemiştir. Bunun neticesi olarak çok ibadet edenin imanı artmış olmaz, belki duygu bakımında veya sevap bakımından bir üstünlük elde etmiş olabilir. Yoksa tasdikle gerçekleşen imanın sahibi, Arap olsun, Türk olsun, Kürt olsun, âlim olsun ümmi olsun, amir olsun memur olsun artık diğer müminlerle eşittirler. Bunlar imanlarında değil takvalarında ve ibadetlerinde üstün olabilirler. Burada şunu belirtmekte fayda vardır. Amel imanın bir şartı değil tam aksine iman, amelin bir şartı olmaktadır. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de üstünlük, ancak takva ile mümkün olacağı belirtilmektedir.⁶²

İmanda eşitlik söyleminin kazanımlarından birisi de bununla adalet duygusunun ırkî söylemelerin önüne geçilmiş olmasıdır. Zira güçlü olanın, zengin olanın veya kendi kabilesinden olanın değil haklı olanın ve hak edenin, hakkı elde etmesi gerekenin önü böylelikle açılmış olmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in şu ifadeleri son derece önemlidir: "Sizden önceki milletler şu sebeple yok olup gittiler: Aralarından soylu, mevki ve makam sahibi biri hırsızlık yapınca onu bırakırlar, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca da onu hemen cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık yapsaydı, elbette onun elini de keserdim."⁶³ Bu hadis inananların karşılaştıkları bir durumda, dini, dili, cinsiyeti, ırkı ne olursa olsun herkese adaletle davranmaları gerektiğini gösterirken, bunun imanın bir gereği olduğuna da işaret etmiş olmaktadır. Aynı zamanda imanda eşitlik ilkesi cinsiyetin üstünlük aracı olmasını da ortadan kaldırmaktadır. Zira iman ettikten sonra kadın erkek her kişinin bu noktada Allah huzurunda eşit olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde şekli öne çıkaran ve tekfiri kolaylıkla kullanan anlayış, imana veya mümine kalbin tasdiki yönüyle bakıp onları kendileriyle eş ve kardeş olarak kabul ediyor mu? diye sordüğümüzde cevabın açık bir şekilde hayır olduğu görülmektedir. Zira bu tür anlayışlar, insanları dış görünüşüne ve eylemlerine göre değerlendirmiş yeri geldiğinde sakal bırakmadı diye birçok Müslümanı iman ehli kabul etmeyerek tekfire muhatap kılmıştır.⁶⁴ Sonuç itibarıyla ameli imandan değerlendirilerek imanda eşitliğin olmadığı anlayışı toplumda vahdeti oluşturmaya engel aynı zamanda da insanların zahiri yönle değerlendirilmesine sebep olmuştur. İmanda eşitlik anlayışı

⁶² bk. "Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanızdır." (el-Hucurât 49/12.)

⁶³ Müslim, "Hudûd", 9 (No. 4411)

⁶⁴ Bu bağlamda dış görünüşü asıl kabul eden ve bundan dolayı da insanları ötekileştiren anlayışın tevhid inancı noktasında bir savrulma yaşadıklarını söylemek mümkündür. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Murat Akın, *Tevhid Davasında Tefrikaya Savrulmak* (İstanbul: Asalet Yayınları, 2022), 69-84.

ise gönüldeki tevhid inancının hayata da vahdet olarak yansıtılmasını hedeflediğini söylemek mümkündür.

Sonuç

İmanda eşitlik meselesi, onun mahiyeti ile ilgili konulardaki ihtilafın bir neticesi olarak tartışılmıştır. İmanı kalbin tasdiki olarak değerlendirenler imanda eşitliği savunurken; ameli, imanın bir parçası olarak değerlendirenler ise imanda eşitliğin olamayacağını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda Ebû Hanîfe, amelleri imanın dışında değerlendirdiğinden; iman esaslarını kalbiyle tasdik eden herkesin imanının eşit olduğunu ve bu bakımdan da iman için herhangi bir artma ve eksilmeden bahsedilemeyeceğini kabul etmektedir. Nihayetinde bütün müminler aynı esasları tasdik ettiklerinden ve inandıkları esasların aynı olması onların bu bakımdan eşit olduğu sonucuna götürmektedir. Ancak tasdik edildikten sonra inanılan hususların hayata aktarılması veya takva boyutunda farklılıkların olabileceği ise elbette kabul edilmektedir. Bu ise eşitliğin tasdikte ve inanılacak hususlarda olduğunu, üstünlüğün ise imanının kemâli veya nuru diyebileceğimiz boyutta olabileceğini göstermektedir.

İmanda eşitlik; farklı te'vil, tercih veya eğilime mensup Müslümanları mezhep, meşrep, renk, dil, ırk ve cinsiyet gibi aidiyetlere bakmaksızın temel akîdevî sabiteleri kabul eden herkesi Müslüman olarak görmeyi ve ona göre muamele etmeyi gerekli kılmaktadır. Emevîler'in yıkılışına Abbasîler'in kuruluşuna denk gelen süreçte yaşayan Ebû Hanîfe de siyasi bazı çalkantıların olduğu ve insanların farklı gruplara ayrıldığı bir dönemde imanda eşitlik görüşünü savunarak ümmetin birliğini temin etmeyi hedeflemiş olmaktadır. Bu görüş vesilesiyle hayata kan bağıyla değil inanç bağıyla bakılmasının gerektiği öncelenmektedir. Bu yönüyle imanda eşitlik, sonu gelmez tartışma konuları sebebiyle ayrışan ve tefrikaya düşen Müslümanların birliği/tevhidi için kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Diğer taraftan imanda eşitlik, kaynağı itibarıyla politik veya başka sebepler olmakla beraber dinî alana taşınan tartışmalarda tarafların birbirlerini tekfir etmemeleri, dışlamamaları, ötekileştirmemeleri ve karşılıklı üstünlükte bulunmamaları için ileri sürülmüş bir görüş olarak da dikkatleri çekmektedir.

Kaynakça

- Akın, Murat. *Tevhid Davasında Tefrikaya Savrulmak*. İstanbul: Asalet Yayınları, 2022.
- Arslan, Hulusi. "Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/24 (2019), 37-68.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *Şerhü'l-Akîdeti't-Tahâvî*. thk. Abdüsselâm b. Abdilhâdî Şennâr. Beyrut: Dârü'l-Beyrut, 1430/2009.
- Bahâeddin, Muhyiddin Mehmed b. Bahâuddin b. Lütfullah. *el-Kavlü'l-fasl şerhu Fıkhî'l-ekber*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2011.
- Beyâzîzâde, Ahmed b. Hasan b. Sinani'd-dîn. *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*. thk. İlyas Çelebi. 2. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1439/2018.
- Demir, Hilmi. *Ehl-i Sünnetin Kurucu Öznesi Ebû Hanîfe Adil Toplumun Temelleri*. Ankara: Anadolu Yayınları, 2021.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: y.y., ts.
- Ebû Hanîfe. *Ebû Hanîfe'nin Osman el-Betti'ye Yazdığı Risale. İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe. *el-Âlim ve'l-müteallim. İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhü'l-ebzat. İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhü'l-ekber. İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe. *el-Vasiyye. İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Evkuran, Mehmet. *Ebû Hanîfe Doğruyu Arayanların Önderi*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2021.
- Gazzâlî, Ebû Hamid. *Faysalü't-tefrika*. (Mecmûatu Resâil içerisinde) thk. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., ts.
- İbn Ebi'l-İz. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. thk. el-Arnaut et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1411/1990.
- İbn Manzûr, Cemaleddin. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Beyrut, 1994.
- Karadaş, Çağfer. "Alî el-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 287-299.

Karadaş, Çağfer. "Akıl ve İman: Meseleye Kelâmî Nazar". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2015), 593-614.

Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu'l-Fikhi'l-ekber*, thk. eş-Şeyh Mervân Muhammed. Dimeşk: Dârü'n-Nefâis, 1430/2009.

Kazanç, Fethi Kerim. *Fıkh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1991.

Kılavuz, Ahmet Saim. *İman-Küfür Sınırı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1982.

Kur'ân Yolu. Erişim 30 Mayıs 2021.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Beyrut: Dâru sader, 2010.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Şerhü'l-Fikhi'l-ekber*. Katar: y.y., ts.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde. *Şerhü'l-Akîdeti't-Tahâvî*. Kahire: Dârü'l-Besâir, 1430/2009.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: y.y., ts.

Nesefî, Ebü'l-Berakât. *Umdetü'l-akâid*. thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyetü li't-Türâs, 1434/2013.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabsıratu'l-edille fi usûli'd-dîn*. nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. Ankara: TDV Yay., 2004.

Ömer en-Nesefî. *Metnü'l-akâid*. İstanbul: b.y.: y.y., ts.

Semerkandî, Hakîm. *es-Sevâdü'l-a'zam*. İstanbul: Mektebetü Yâsîn, ts.

Şafî, Muhammed b. İdris. *el-Fikhü'l-ekber fi İlm-i Usûli'd-dîn*. çev. Hamdi Gündoğar. İstanbul: Beyan Yay., 2016.

Şimşek, İsmail. "Fideizmden Rasyonelizme İmâm-ı Âzam Ebu Hanife'nin İman Anlayışı". *IV. Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Hanefilik-Mâtürîdîlik)* ed. Cengiz Çuhadar vd. 1/17-24. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2017.

Tahâvî, Ebû Cafer et-. *Metnü Akîdeti't-Tahâviyye beyânü akâidi Ehli's-sünne ve'l-cema'*. Beyrut-Lübnan: Dârü İbn Hazm, 1416/1995.

Yılmaz, Mustafa Selim. "Mâverâünnehir İlim Mirasının Kök Metinleri: İmâm-ı Âzam'ın Akâid Risaleleri". *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Murat Şimşek vd. 644-658. Karabük: Karabük Üniversitesi Yay., 2021.